

DURST JUDIT, NYÍRÓ ZSANA, BEREMÉNYI ÁBEL (SZERKESZTŐK): A TÁRSADALMI MOBILITÁS ÁRA: ELSŐ GENERÁCIÓS DIPLOMÁSOK ÉS AZ OSZTÁLYVÁLTÁS KÖVETKEZMÉNYEI

Durst Judit és szerkesztő-, illetve szerzőtársainak közös könyvében egy kutatócsoport többéves munkájának eredményei olvashatók – immár magyarul is. A kérdésük az volt: milyen árat fizetnek osztályváltásukért azok az első generációs diplomások, akik szüleikhez képest oktatási mobilitáson mentek keresztül, azaz diplomához jutva felfelé léptek az iskolai-képzettségi hierarchiában? A könyv összesen 175 élettörténeti interjúra támaszkodik, ez ad lehetőséget számukra, hogy összevessék a különböző történeteket és jellegzetes mintázataikat. Magyar állampolgárok történeteit hasonlítják össze: romákét és nem romákét, férfiakét és nőkéét. Céljuk ezzel, hogy alaposan megvizsgálhassák, milyen sajátos nehézségekkel kell megküzdeniük a különféle helyzetű osztályváltóknak.

E kérdésfelvetés önmagában is szót érdemel, korábban kevés kutatás összpontosított arra, milyen testi, lelki és érzelmi árat fizetnek azok, akik kiemelkednek és eltávolodnak kibocsátó közegükből. Persze eddig is vizsgálták a szülőhelyüket elhagyó (kényszerből vagy önként elvándorló) vendégmunkások, menekültek ellentmondásos helyzetét, sérülékeny kettős kötődéseit, talajvesztését. Ez azonban inkább a migráció-, semmint a mobilitáskutatás tárgya volt. Az elszakadás a régi, kibocsátó közegtől, ahová *már nem* tartoznak, amelytől már eltávolodtak, egyúttal az integráció nehézségei az új, fogadó közegben, ahová *még nem* tartoznak, amelyet (még) nem értenek igazán, magával hozza az idegenség, az otthontalanság, a gyökértelenség keserű tapasztalatait. Különösen akkor, ha nincs kivel kikkel megosztani és feldolgozni ezt az ellentmondásos, kínzó tapasztalatot.

A kutatók mindenekelőtt Pierre Bourdieu francia szociológus elemzőeszközeivel, a habitus fogalmával ragadták meg e problémát. Habitusunk társas világunk és történetünk belénk égő lenyomata: tapasztalataink és a bennünket érő hatások alakítják. Észlelési és értékelési sémák történetileg felhalmozódó termékeként habitusunk igazít el, segít tájékozódni és megfelelően viselkedni – egészen addig, amíg számunkra ismerős helyzetekben kell boldogulni. Amíg olyan helyzetekben kell megfelelni, amelyeket ismerünk, amelyekre (habituálisan) adekvát válaszunk van, amelyre választ ad e belénk épült kollektív történelem és társadalom. Ha azonban ettől radikálisan eltérő helyzetekben kell feltalálnunk magunkat – és éppen ez történik az osztályváltókkal, a kulturális migránsokkal –, akkor egyszerűen a legegyszerűbb helyzetek is megoldhatatlannak bizonyulnak.

Bourdieu írja, a kötet idézi: amíg olyan keretek közt kell boldogulnunk, amelyek hasonlóak azokhoz, amelyek kifomálták habitusunkat, jól működünk: élünk, mint hal a vízben. Természetes közegében a hal nem érzi, nem látja a vizet – mozgásához nincsen szüksége hidrodinamikai ismeretekre, világa látszólag magától értetődik. Ha azonban kiszakítják-kiszakad – mindaddig észrevétlen, természetes – közegéből, partra vetett hallá válik. Az osztályváltók is hasonló tapasztalatokról számolnak be: idegennek, otthontalannak, elveszettnek érzik magukat. Kibocsátó közegüktől már eltávolodtak, családjuk és régi barátaik számára már más emberek lettek, érkezési állomásukon azonban sokszor még nincsen közegük, és ugyanúgy otthontalanok: szorongás, félelem, szégyen és büntudat kínozza őket. Csalóknak, tolvajoknak érzik magukat, rettegnek a lelepleződéstől, súlyos önbizalomhiánnyal küzdenek – „imposztorszindróma” kínozza őket. Ez a társadalmi mobilitás ára, amit osztályváltásukért és felemelkedésükért meg kell fizetniük.

A kötet legnagyobb erénye, hogy rámutat: ezek nem egyéni problémák, nem pusztán egyes emberek magányos lelki tusái, hanem *társadalmi folyamatok* eredményei, *társadalomszerkezeti hatások* és *intézményes kényszerek* lenyomatai az egyes egyének testében és lelkében. Az okok társadalomtudományi magyarázatot kívánnak, még akkor is, ha a következmény a látszólag elszeparált egyéni pszichékben jelenik meg. Itt lendül mozgásba a szociológiai magyarázat: pontosan milyen folyamatok, milyen mobilitási pályák, milyen sajátos tényezők okozták ezt? A könyvből jól látható, milyen sajátos és halmozódó tehertétel mindezt egy rasszizált kisebbség tagjaként átélni, milyen az osztályváltás keserves útján roma nőként keresztülmenni, hogyan küzdenek meg ezzel mégis a különböző térbeli és társadalmi távolságokat különböző sebességgel bejáró osztályváltók. A könyv olvasása közben az egyes élettörténetek és sorsok egyszeriben mintázatokba rendeződnek a szemünk előtt. Láthatjuk a hazai köz- és felsőoktatás szelektív és szegregáló működésének tragikus következményeit, a munkaerőpaci megkülönböztetések kifinomult technikáit (amelyek sok esetben szakmai vagy más okokra hivatkozva szűrnek, motiválnak és jutalmaznak egyenlőtlenül), láthatjuk a párok kapcsolatok kialakítását és megőrzését, valamint a családalapítást övező torlódó nehézségeket. Láthatjuk az első generációs diplomásokat támogató intézmények működését és kihívásait. De mindenekelőtt: láthatjuk a roma és nem roma osztályváltók (férfiak és nők) *küzdelmeit*, élettörténeti elbeszélések formájába öntött *vívódásait*, amelyekben hangot adnak annak, miképpen próbálnak úrrá lenni ellentmondásos élethelyzeteiken, egzisztenciális szorongásaikon, ambivalens érzéseiken, valamint a létüket, teljesítményüket és értékességüket folyamatosan megkérdőjelező iskolai, munkahelyi és mindennapi kihívásokon.

A Durst Judit vezette kutatócsoport kitágította a könyv szerzőinek körét, széles körből invitált közös gondolkodásra. Ilyen módon nemcsak a 175 interjú formájában élettörténeteiket megosztók váltak szerzőtárssá, nem is csak az interjúk

elemzésében segítséget nyújtók kapcsolódhattak be a közös kutatásba, hanem a szűken vett munkacsoporton túl olyan szerzők tanulmányai is megjelenhettek a könyvben, akik a vizsgált témákhoz félig kívülről kapcsolódva tudtak hozzájárulni a közös tudás előállításának és közvetítésének munkájához. Együtt tarták fel, mi a *közös*, a *társadalmi* és a *strukturális* meghatározottság abban, ami első ránézésre elkülönülő individuumok féltve rejtegetett szégyenfoltjainak, magányba záruló egyének lelki bajainak tűnik. A problémák forrása közös, kezelésük és megoldásuk útja is csak közös lehet – üzeni a könyv –, teljesítve ezzel a társadalomtudományok küldetését, hogy hozzájáruljanak társas-társadalmi életünk jobb megértéséhez, magyarázataikkal pedig utat mutassanak a nem szükségszerű szenvedés minimumra szorítása felé.

(Durst Judit – Nyíró Zsana – Bereményi Ábel szerkesztők: *A társadalmi mobilitás ára: Első generációs diplomások és az osztályváltás következményei*. Budapest: Gondolat Kiadó–Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2022, 454 o.)

Éber Márk Áron

habilitált egyetemi docens,
Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar
Szociológia Tanszék Helyzet Műhely, Budapest